

УДК 37.032:37.017.91:372.461

Лариса Руденко

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ: ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Одним із першочергових завдань удосконалення освітнього процесу в навчальних закладах усіх рівнів є його спрямування на формування у прийдешніх поколінь цілісного світосприйняття і сучасного наукового світогляду. Саме світогляд, основними показниками якого є система цінностей і установок особистості, її прагнення і переконання, життєві принципи й орієнтири, забезпечує її всебічний розвиток і допомагає самоідентифікуватися в житті. Синтезуючи сутність цих особливостей особистості, світогляд генерує уявлення людини про себе, навколишній світ і своє місце в ньому. Тобто світогляд – це багатогранна духовна характеристика людини, яка відображає її знання через їх оцінювання, ставлення до дійсності, прагнення до її вдосконалення.

Світогляд особистості зумовлений особливостями суспільного буття та соціальними умовами. Щоб безпомилково орієнтуватися в сучасному світі, людині потрібно робити життєвий вибір, який не лише ґрунтується на знаннях про довкілля, а й зумовлений її власною об'єктивною оцінкою певних ситуацій. Підґрунтя для людських намірів створюється завдяки світогляду, який є ядром особистості, спирається на її ціннісні орієнтири, формує норми поведінки та життєву позицію. Саме світогляд впливає на способи самоутвердження людини у світі, який її оточує. Його формуванню потрібно приділяти постійну увагу під час професійної підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах.

У психолого-педагогічних джерелах світогляд визначають як: систему уявлень, ідей, поглядів на навколишню реальність, утворену шляхом своєрідної інтеграції досвіду, знань і самосвідомості у ціннісну картину світу, яка зумовлює життєву орієнтацію людини та її ставлення до дійсності й самої себе [3, с. 200-201]; світорозуміння, світосприймання, узагальнену систему поглядів, переконань, ідеалів, якою людина виражає своє ставлення до оточуючого її природного і соціального середовища; систему поглядів на явища природи, на розвиток суспільства, що дає змогу орієнтуватися в реальній дійсності та визначає загальну спрямованість поведінки людини [7, с. 175]. Отже, як ін-

тегральне утворення особистості світогляд виявляється в розумінні й оцінюванні нею явищ, подій і фактів, її соціальній поведінці, вчинках і діяльності, суттєво впливає на мотиви, почуття і волю.

Проблеми сутності світогляду людини, з'ясування її місця у всесвіті, визначення ціннісних орієнтирів її свідомості були предметом філософських і культурологічних (Р. Арцишевський, В. Біблер, Е. Бистрицький, Г. Васянович, Б. Гершунський, І. Зязюн, М. Каган, Г. Філіпчук, В. Шейко) та психолого-педагогічних (Б. Ананьєв, В. Андрущенко, Г. Балл, Л. Виготський, І. Бех, Г. Костюк, Л. Масол, Н. Миропольська, О. Рудницька, С. Соломаха) досліджень, у яких акцентується спрямованість науково-педагогічного пошуку на підвищення ефективності професійної підготовки молоді шляхом формування і розвитку світоглядної позиції особистості.

Відповідно до нової освітньої парадигми ключові завдання освіти полягають у тому, щоб: забезпечити людину необхідним комплексом знань і вмінь, що сприятиме адаптації біологічної природи індивіда до суспільного життя; сформувати в неї потрібні для соціуму особистісні якості на основі засвоєння соціокультурного досвіду; допомогти людині щодо саморозвитку і духовного зростання. Відповідно до цього з метою фасилітації самовизначення, гармонійного розвитку та самореалізації особистості потрібно побудувати цілісний процес здобування знань на основі органічного поєднання соціально-гуманітарних, природничо-наукових і професійно орієнтованих дисциплін, їх наповнення спільними гуманістичними смислами і духовно-моральними цілями [8, с. 20]. Це передбачає розвиток у молоді сучасного наукового світогляду. Вважаємо, що особливу увагу в цьому контексті слід приділяти студентам, які навчаються за спеціальностями «Практична психологія» та «Соціальна робота», що належать до групи соціономічних професій (типу «людина – людина»).

Як свідчить аналіз сучасного стану формування духовного світу майбутніх фахівців соціономічних професій, цей процес супроводжується суперечливими тенденціями, спричиненими тривалим домінуванням у суспільній свідомості українців тоталітарної ідеології, внаслідок чого сьогодні зростають антинаукові настрої та войовниче невігластво, які часом навіть посилюють соціальну напруженість і підтримують «своєрідну інтелектуальну інерцію в соціокультурному середовищі» [6, с. 128]. Це призводить до загострення світоглядної кризи суспільства в аксіологічному, соціокультурному, культурологічному й антропологічному вимірах. У зв'язку з цим зростає значущість світо-

глядного компоненту в роботі представників соціономічних професій, адже їхня професійна діяльність пов'язана з необхідністю надавати психологічну допомогу тим, хто її потребує, і вимагає чуйності, уважності, любові до людей, щирого бажання їм допомогти. Якісні ознаки цих характеристик ґрунтуються на знаннях особистості, відображають її цінності й переконання, тобто свідчать про її світоглядну позицію.

Актуальність проблеми формування світогляду майбутніх фахівців соціономічних професій зумовлена потребою підвищення якості їхньої професійної підготовки на основі розвитку їхнього мислення й активізації когнітивної діяльності самосвідомості.

Спираючись на викладені положення і враховуючи здобутки сучасної психолого-педагогічної теорії та методики професійної освіти, сформулюємо *мету статті* – обґрунтувати гносеологічний аспект формування світогляду майбутніх практичних психологів і соціальних працівників, урахування якого в їхній професійній підготовці у вищому навчальному закладі забезпечить оптимізацію освітнього процесу. Сутність гносеологічного аспекту визначалася стосовно проблеми його формування у майбутніх фахівців соціономічних професій відповідно до філософського, культурологічного, психолого-педагогічного змісту поняття світогляду.

Одне з провідних завдань сучасної професійної освіти полягає у формуванні в майбутніх фахівців належних, із погляду соціального замовлення, якостей особистості та передбачає засвоєння нею соціокультурного досвіду людства. Отже, освіта є сферою соціокультурної життєдіяльності, в якій відбувається становлення світоглядних позицій духовно багатой, морально вільної, культурно вихованої особистості фахівця. Серед ключових напрямів державної освітньої політики варто відзначити: реформування системи освіти на основі філософії «людноцентризму», переорієнтацію її змісту на цілі сталого розвитку та підвищення її якості на інноваційній основі [9, с. 158]. Це означає, що підготовка конкурентоздатного фахівця має передбачати виховання людини інноваційного типу мислення і культури завдяки створенню освітнього простору, який би враховував суспільні та державні потреби, новітні освітні технології, а також (чим не можна нехтувати!) запити самої особистості.

Професійна діяльність практичних психологів і соціальних працівників передбачає постійне, часом тривале контактування з людьми, взаємодію з ними в різноманітних, часто емоційно напружених і суспільно нестабільних ситуаціях. Дослідники пов'язують людиновимір-

ність соціономічних професій зі світоглядними домінантами, які ґрунтуються на суб'єкт-об'єктних відносинах і виявляються як на рівні об'єкта (соціальних груп та індивідів, що потребують допомоги суспільства), так і суб'єкта (виконавців заходів щодо надання цієї допомоги) [5, с. 19]. Для успішного виконання своїх функцій практичні психологи і соціальні працівники мають не лише володіти достатнім обсягом професійних компетентностей, а й виявляти відповідно до конкретної ситуації соціально та професійно значущі якості особистості: любов до людей, уважність і спостережливість, комунікабельність, тактовність і терпеливість, здатність до рефлексії, емпатії, творчого мислення, готовність до самостійного прийняття оптимальних рішень, саморозвитку, співвіднесення своїх життєвих смислів із загальнолюдськими цінностями тощо.

Створення умов для формування світогляду особистості, її життєвої самоідентифікації та самореалізації в майбутній професійній діяльності потребує побудови освітнього процесу на засадах цілісності, органічного інтегрування спільних гуманістичних смислів і духовно-моральних цілей у суспільно-гуманітарні, психолого-педагогічні, природничо-математичні дисципліни (у такому випадку цілісність забезпечить принцип комплементарності, який є одним із дієвих способів розкриття різних граней цілого [2, с. 65]). Комплекс взаємодоповнювальних знань має спрямовуватися, передусім, на духовний розвиток студентів, а також на формування у них ціннісного ставлення до людини, життя загалом та професійної діяльності зокрема.

На важливості поєднання цінностей із дійсністю шляхом включеності в діяльність наголошував І. Зязюн. Він підкреслював, що саме цінності організовують поведінку особистості, надаючи їй генеральні інтенції. Водночас цінності виявляються в конкретних діях, відношеннях, а їх різноманітність цілковито відображує багатогранність структури людської особистості [4, с. 76]. Це означає: чим ширше і повніше у світогляді людини відображені ставлення до навколишньої дійсності, тим ґрунтовнішими є її знання про світ і усвідомлення свого місця в ньому, тим ефективнішою буде її взаємодія з іншими, а головне, – глибшим за своїм загальним змістом і духовним наповненням особистісне «Я».

Отже, формування світогляду майбутніх фахівців соціономічної сфери передбачає не лише здобуття певної суми знань, вироблення необхідних для успішної діяльності умінь і навичок, а, передусім, має спрямовуватися на усвідомлення студентами соціальних і професійних особистісно значущих цінностей, осмислене включення їх до власної

світоглядної системи, яка слугуватиме підґрунтям для їхнього самовдосконалення і самореалізації у подальшій життєдіяльності.

Одним із важливих компонентів професійної діяльності майбутніх соціальних працівників і практичних психологів є необхідність здійснення впливу на особистість під час надання психологічної чи практичної соціальної допомоги. Проте ефективно вплинути на людину може лише особистість із твердою світоглядною позицією, яка спирається на глибоко усвідомлені й узагальнені знання, переконання, непохитну впевненість у їх істинності та виявляється в уміннях їх застосовувати в різних життєвих ситуаціях, у тому числі професійних.

Варто зауважити, що практичний психолог чи соціальний працівник має орієнтуватися в соціокультурному й інформаційному просторі професійного середовища та будувати професійну взаємодію (переважно комунікативну) на основі безпосереднього переживання ситуації й опосередкованого ставлення до неї. Таким чином, можемо говорити про те, що провідною характеристикою трудового середовища фахівців соціономічної сфери є його комунікативність: у процесі професійної взаємодії інформація цілеспрямовано адресується певному одержувачу і, що дуже важливо, передає особисте ставлення комунікатора як до інформації, так і до адресата. При цьому інформація як змістовна категорія зумовлена так званими «фоновими знаннями» особистості. Вважаємо, що категорія «фонові знання» заслуговує на особливу увагу стосовно світогляду, оскільки саме ці знання формують внутрішній світ особистості у процесі накопичення нею когнітивного досвіду, відображають її гносеологічну, аксіологічну та морально-етичну сутність, яка виявляється у психологічній структурі світогляду. Означену структуру розглядаємо як цілісне утворення, основними компонентами якого є: *світоглядні знання* (ті, які є життєво важливими для людини та становлять систематизований результат її інтелектуальної діяльності); *цінності* (те, що є значущим для людини та відповідає її актуальним потребам, ідеалам, особистісним смислам); *переконання* (суб'єктивний інтелектуально-емоційний здобуток людини, що відображає мотиви її ставлення до світу, певні ідеали, норми, вчинки, які слугують орієнтирами у її житті).

Спираючись на викладене, гносеологічний аспект світогляду фахівців соціономічних професій пов'язуємо з їхніми знаннями про довкілля і суспільство, соціальними цінностями, а також із самооцінюванням власного суспільного статусу на основі фонових знань особистості.

Як свідчить аналіз науково-педагогічної літератури, поняття «фонові знання», як правило, використовується в контексті міжособистісної комунікативної взаємодії. Наприклад, у «Новому словнику методичних термінів» [1] фонові знання тлумачаться як властиві носіям певної мови знання, які забезпечують спілкування, у процесі якого вони виявляються у вигляді смислових асоціацій і конотацій, дотримання норм мовної поведінки учасників комунікативної взаємодії. Їх можна розділити на знання про предмети і явища національної культури (реалії) і знання про загальноприйняті у певному соціумі норми поведінки (етикет).

Л. Черних уподібнює фонові знання особистості до її загальнокультурної компетентності, яка, безпосередньо не стосуючись професійного спілкування, дозволяє «вловити, зрозуміти приховані натяки, асоціації тощо», тобто зробити розуміння партнера по спілкуванню глибшим, більш емоційним, особистісним [10]. Фонові знання разом зі знаннями про сутність, функції та стилі спілкування, особливості власного комунікативного стилю дослідниця відносить до гностичного компонента комунікативної культури людини.

На нашу думку, накопичення фонових знань майбутніми фахівцями соціономічної сфери потрібно безпосередньо пов'язувати не лише зі спілкуванням, функцією мислення, становленням власної думки. Більшою мірою це стосується професійного сприймання, зумовленого сукупністю фахових знань, ментальними механізмами їх засвоєння, обробки й інтерпретації, а також формування світогляду через створення й удосконалення системи цінностей, переконань, утвердження особистісної та професійної позиції.

Складність процесу сприймання під час професійного спілкування фахівців соціономічної сфери полягає в тому, що при формуванні образу партнера вони отримують переважно фрагментарну інформацію про нього, оцінюють її з урахуванням власних психологічних, емоційних чинників і фонових знань. Важливо, щоб практичний психолог чи соціальний працівник зважав не лише на відомості, які відповідають його уявленням і цілям, але й на ті, які найбільше сприяють досягненню ефективності спільної діяльності. Ця інформація накладає відбиток на хід взаємодії, становить основу майбутніх успішних взаємин [9, с. 118-119].

Водночас пізнання іншої людини під час комунікативної взаємодії здійснюється через намагання зрозуміти стратегію її поведінки, що впливає і на побудову стратегії власної поведінки представника соціономічної професії. Зазначимо, що в цих процесах беруть участь, як мінімум, дві особи, кожна з яких є активним суб'єктом. Тому при побудо-

ві стратегії взаємодії кожному доводиться зважати не лише на свої потреби, мотиви, установки, а й на те, як адресат розуміє потреби, мотиви, установки адресанта. Сприймання партнера означає сприйняття його зовнішніх ознак, їх співвіднесення із його соціальними й особистісними характеристиками та інтерпретацію на цій основі його поведінки. Результати цього сприймання відіграють регулятивну роль у процесі взаємодії: пізнання партнера збагачує досвід адресанта, оскільки успіх взаємодії великою мірою залежить від точності сприйняття іншого.

На сприймання іншої людини впливають когнітивні, емоційні, оцінювальні особливості в контексті мотиваційно-сислової структури суб'єкта професійної діяльності, яка становить загальний фонд смислових утворень на основі фонових знань фахівця. Смыслові утворення формуються під час взаємодії (переважно комунікативної) та регулюють ефективність її перебігу. Фонові ж знання є ключовим компонентом розуміння того, що сприймається, і фактично випереджують знання про предмет сприймання, допомагаючи отримати про нього нову інформацію.

Отже, світогляд є найбільшою спонукою до діяльності та визначальним регулятором поведінки людини, оскільки, ґрунтуючись на її ціннісних орієнтаціях, значною мірою виявляє спрямованість її особистості та позначається на її характері. Урахування гносеологічного аспекту в процесі формування світогляду майбутніх фахівців соціономічних професій у ВНЗ дасть змогу спрямувати їхню професійну підготовку на розвиток пізнавальних здібностей студентів, їхньої здатності до ефективного сприймання й осмислення інформації, адекватного її оцінювання стосовно конкретної ситуації. Цілеспрямоване накопичення студентами пізнавального досвіду, зокрема фонових знань, впливає на перетворення їхніх професійних знань у систему власних суджень, поглядів і поведінки, тобто виконує світоглядну функцію у процесі формування і розвитку особистості.

Предметом подальших наукових пошуків вважаємо обґрунтування психолого-педагогічних умов формування світогляду майбутніх фахівців соціономічних професій, розроблення методики їх реалізації в освітньому процесі вищих навчальних закладів.

Література:

1. *Азимов, Э. Г.* Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) [Электронный ресурс] / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. — М. : ИКАР, 2009. — Режим доступа : http://methodological_terms.academic.ru/.

2. *Борытко, Н. М.* Методология и методы психолого-педагогических исследований / *Н. М. Борытко, А. В. Моложавенко, И. А. Соловцова* ; под ред. *Н. М. Борытко*. — М. : Академия, 2008. — 319 с.
3. *Дьяченко, М. И.* Психологический словарь-справочник / *М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович*. — Мн. : Харвест, М. : АСТ, 2001. — 576 с.
4. *Зязюн, І. А.* Філософія ціннісних відношень / *Іван Зязюн* // Інноваційність у науці і освіті / [В. Кремень (голова редкол.), Є. Куніковські (заст. голови), Н. Ничкало (заст. голови)]; упоряд. : *Н. Ничкало; І. Савченко* : Хмельницький національний ун-т. — К. : Богданова А. М., 2013. — С. 74-82.
5. *Камаєва, В. В.* Світоглядна складова соціальної роботи / *В. В. Камаєва* // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка : зб. наук. праць. — К. : ІВЦ «Політехніка», 2007. — № 1 (19). — С. 19-22.
6. *Ковальчук, І. Л.* Проблема формування наукового світогляду майбутніх фахівців соціальної сфери / *І. Л. Ковальчук* // Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. — Хмельницький : ХІСТ Університету «Україна», 2012. — С. 128-130.
7. *Козяр, М. М.* Науково-педагогічний словник / *М. М. Козяр, І. М. Козловська*. — Львів : Сполом, 2011. — 216 с.
8. *Литвин, А. В.* Актуальність застосування цілісного підходу в сучасній професійній освіті / *Литвин Андрій Вікторович, Руденко Лариса Анатоліївна* // Професійна освіта: проблеми і перспективи / ІІТО НАПН України. — К. : ІІТО НАПН України, 2016. — Вип. 10. — С. 20-26.
9. *Руденко, Л. А.* Формування комунікативної культури майбутніх фахівців сфери обслуговування у професійно-технічних навчальних закладах : монографія / *Лариса Анатоліївна Руденко*. — Львів : Піраміда, 2015. — 343 с.
10. *Черних, Л. А.* Особливості ділової комунікативної культури особистості / *Л. А. Черних* // Теоретичні і прикладні проблеми психології. — 2012. — № 2 (28). — С. 335-343.

References (transliterated and translated):

1. *Azimov, E. G. & A. N. Shchukin.* Novyyiy slovar metodicheskikh terminov i poniaty (teoriya i praktika obucheniya yazykam) (New vocabulary of methodological terms and concepts (theory and practice of teaching languages) [Electronic resource]. Moscow, 2009. — Available at : http://methodological_terms.academic.ru/. [in Russian].
2. *Borytko, N. M., Molozhavenko, A. V., Solovtsova, I. A.* Metodologiya i metody psihologo-pedagogicheskikh issledovaniy / pod red. *N. M. Borytko* (Methodology and methods of psychological and pedagogical research; Ed. by N. M. Borytko). Moscow, 2008, 319 p. [in Russian].
3. *Diachenko, M. I. & L. A. Kandybovich.* Psihologicheskiy slovar-spravochnik (Psychological dictionary-reference). Minsk – Moscow, 2001, 576 p. [in Russian].
4. *Ziazium, I. A.* Filosofiia tsinnisnykh vidnoshen (The philosophy of value relations) // Innovations in science and education / [V. Kremin (Editor-in-Chief),

- E. Kunikovski, N. Nychkalo*]; Compiled by : *N. Nychkalo; I. Savchenko* : Khmelnytsky National University. Kyiv, 2013, pp. 74-82. [in Ukrainian].
5. *Kamaieva, V. V.* Svitohliadna skladova sotsialnoi roboty (Outlook component of social work) // Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute". Philosophy. Psychology. Pedagogy : Collected works. Kyiv, 2007, No 1 (19), pp. 19-22. [in Ukrainian].
 6. *Kovalchuk, I. L.* Problema formuvannia naukovoho svitohliadu maibutnikh fakhivtsiv sotsialnoi sfery (On forming scientific outlook of future specialists of social sphere) // Current problems of training specialists of social sphere: Abstracts of the International Scientific and Practical Conference. Khmelnytsky, 2012, pp. 128-130. [in Ukrainian].
 7. *Koziar, M. M. & I. M. Kozlovska.* Naukovo-pedahohichnyi slovnyk (Scientific and pedagogical dictionary). Lviv, 2011, 216 p. [in Ukrainian].
 8. *Lytvyn, A. V. & L. A. Rudenko.* Aktualnist zastosuvannia tsilisnoho pidkhodu v suchasni profesiinii osviti (The importance of a holistic approach to modern vocational education) // Vocational Education : Problems and Prospects / IPTO NAPS of Ukraine. Kyiv, 2016, Vol. 10, pp. 20-26. [in Ukrainian].
 9. *Rudenko L. A.* Formuvannia komunikatyvnoi kultury maibutnikh fakhivtsiv sfery obsluhovuvannia u profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladakh : monohrafiia (Formation of communicative culture of future specialists in service sphere at vocational schools : Monograph). Lviv, 2015, 343 p. [in Ukrainian].
 10. *Chernykh, L. A.* Osoblyvosti dilovoi komunikatyvnoi kultury osobystosti (Features of business communicative culture of a person) // Theoretical and Applied Problems of Psychology, 2012, No 2 (28), pp. 335-343. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 28.03.2017

Л. Руденко

Формування світогляду майбутніх фахівців соціономічних професій: гносеологічний аспект

Обґрунтовано гносеологічний аспект світогляду майбутніх фахівців соціономічної сфери, урахування якого в їхній професійній підготовці забезпечить оптимізацію освітнього процесу. Формування світогляду передбачає здобуття певної суми знань, вироблення необхідних для успішної діяльності умінь і навичок, спрямування освітнього процесу на усвідомлення студентами соціальних та професійних особистісно значущих цінностей, осмислене включення їх до власної світоглядної системи, яка слугуватиме підґрунтям для їхнього самовдосконалення у подальшій життєдіяльності. Гносеологічний аспект світогляду пов'язаний зі знаннями про довкілля і суспільство, соціальними цінностями, а також із самооцінюванням власного суспільного статусу, тобто спирається на фонові знання особистості. Накопичення фонових знань майбутніми фахівцями соціономічної сфери у процесі професій-

ної підготовки безпосередньо впливає на формування їхнього світогляду через створення й удосконалення системи цінностей, переконань, утвердження особистісної та професійної позиції.

Ключові слова: освітній процес, світогляд, фахівці соціономічних професій, гносеологічний аспект, фонові знання особистості.

L. Rudenko

On Forming Outlook of Future Specialists of Socionomic Professions: Epistemological Aspect

The article deals with the epistemological aspect of the outlook of the future specialists in the socionomic sphere, the consideration of which in their professional training at the university will ensure the optimization of the educational process. The outlook formation involves obtaining a certain amount of knowledge, developing skills necessary for successful activity, and directing the educational process to understand social and professionally significant values by students, their meaningful inclusion in their own outlook system that will serve as the basis for students' self-improvement in future. The epistemological aspect of the outlook is related to the knowledge of the environment and society, social values, as well as the self-esteem of own social status, that is, it is based on the background knowledge of a person. The accumulation of background knowledge by future specialists of the socionomic sphere in the process of professional training directly affects the formation of their outlook through the creation and improvement of the system of values, beliefs, and the assertion of personal and professional positions.

Keywords: educational process, outlook, future specialists in the socio-economic sphere, epistemological aspect, background knowledge of the individual.

Рецензент – доктор педагогічних наук,
професор А. В. Литвин